

TERORIZAM I GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE

Kruno KARDOV, Ozren ŽUNEC
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 355.02:323.28>(73)
342.7:327.88(100)>(73)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. 1. 2005.

Viđeni kao napadi na temeljne vrednote zapadne civilizacije – demokraciju, otvoreno društvo i građanska prava i slobode – teroristički napadi na Sjedinjene Američke Države 11. rujna 2001. godine imali su globalne posljedice. Autori analiziraju sigurnosne mjere i protuterorističke politike u raznim državama, a poglavito u SAD-u, koje su uslijedile kao reakcija na pojavu novoga i globalnoga tipa terorizma. Uvođenje izvanrednoga stanja, promjene u zakonodavstvu te zamjetna ograničenja građanskih prava i sloboda imaju za posljedicu promjene u samim temeljima političke zajednice. Na taj način sredstva obrane postaju najjače oružje napadača. Pukotine i krizna žarišta unutar međunarodnoga poretka, nastala uslijed sistemske nemoći nacije-države da primjereno odgovori globalnom terorizmu i teroristima bez državljanstva, između ostalog upozoravaju i na nemogućnost promatranja i zaštite prava čovjeka izvan koncepta građanina.

✉ Kruno Kardov, Filozofski fakultet, I. Lučića 3,
10000 Zagreb, Hrvatska. E-mail: kkardov@ffzg.hr

TERORISTIČKI NAPAD NA AMERIKU KAO NAPAD NA ZAPADNU CIVILIZACIJU

Teroristički napad na New York i Washington "11. rujna"¹ Amerika nije doživjela kao još jednu epizodu u tada već poduljem nizu sukoba s terorističkom organizacijom al-Qaeda, nego kao napad na samu vrijednosnu srž zapadne civilizacije. Vođe većine i oporbe u američkom parlamentu tako su u zajedničkoj izjavi kazali:

"Ono što se dogodilo u utorak, 11. rujna, to nije bio napad samo na Ameriku. Bio je to zločin protiv demokracije i čovječnosti. Bio je to zločin protiv ljudskog roda" (prema Martin i Neal, 2001.).

Njujorški gradonačelnik Rudolph W. Giuliani vidio je napad kao dio sukoba između dva suprotstavljena svijeta:

"To nije bio napad samo na grad New York i na Sjedinjene Američke Države. Bio je to napad na samu ideju slobodnog, svima otvorenog, građanskog društva. Na jednoj strani je demokracija, vladavina prava, poštovanje ljudskoga života; na drugoj tiranija, proizvoljne egzekucije i masovna ubojstva. Mi smo u pravu, a oni su u krivu" (prema Martin i Neal, 2001.).

Predsjednik Bush, obraćajući se pred američkim parlamentom naciji i svijetu nekoliko dana nakon napada, vidio je napade kao manifestaciju rata između oprečnih vrednota koje imaju antropologijsko značenje i metafizičko utemeljenje:

"Sloboda i strah su u ratu. Unapređivanje ljudske slobode – veliko dostignuće našega vremena i velika nada svih vremena – sada ovisi o nama. (...) Sloboda i strah, pravda i okrutnost, oduvijek su bile u ratu, i mi znamo da Bog prema njima nije neutralan" (20. IX. 2001. godine; Bush, 2001.).

Sličan stav predsjednik Bush ponovio je nedugo zatim u još jednom govoru naciji:

"Ovaj novi neprijatelj nastoji uništiti našu slobodu i nametnuti svoja shvaćanja. Mi poštujemo život; teroristi ga nemilosrdno nastoje uništiti. Mi cijenimo obrazovanje; teroristi misle da žene ne trebaju biti obrazovane, da ne trebaju imati zdravstvenu skrb i da ne trebaju napuštati kuću. Mi mnogo držimo do našega prava da slobodno izrazimo ono što mislimo; za teroriste, slobodno izražavanje mišljenja razlog je za smaknuće. Mi poštujemo ljude svih vjera i pozdravljamo slobodno ispovijedanje vjere; naš neprijatelj čak i svojoj muslimanskoj braći želi nametnuti kako da misle i kako da štiju Boga" (8. XI. 2001. godine; Bush, 2001.a).

Istodobno, borba protiv terorizma označena je kao "rat za spašavanje same civilizacije" (Bush, 2001.a).

Po našem mišljenju, dva su bitna razloga zašto je napad "11. rujna" izazvao reakcije u kojima je sagledavan kao svjet-skopovijesni događaj od izvanredne važnosti i kao događaj u kojem se odlučuje o sudbini najviših načela na kojima se temelji zapadno društvo.

Prvi razlog proizlazi iz šoka izazvanog mjestom i načinom izvođenja napada, a drugi je velik broj pretežno civilnih žrtava. SAD, nakon hladnoga rata jedina preostala supersila te zemlja čija se strategija zasniva ne samo na obrani daleko od vlastitih obala nego i na planetarnom djelovanju u zaštiti vlastitih interesa, napadnuta je na svom teritoriju, i to u simboličnom središtu svoje financijske i vojne moći. Za razliku od nekih prethodnih napada, koji su se pripisivali istoj terorističkoj mreži, ovaj je bio spektakularno uspješan i doveo je do više tisuća uglavnom civilnih žrtava.² Skupina privatnih osoba, nedržavna agencija, postigla je ono za što je bivši komuni-

stički protivnik, Sovjetski Savez, uzaludno gomilao dalekometne rakete: precizni i uništavajući udar na vojne ciljeve i velike gradove na tlu SAD-a. Otetni putnički avioni sa samoubilačkim pilotima sada su iskorišteni kao navođeni projektili u napadu koji je, prema podrijetlu napadača, imao interkontinentalne razmjere. Američku nemoć pred ovakvim napadom slikovito je pokazalo razmještanje dvaju nosača zrakoplova pred njujoršku luku nakon napada i shizofrena dvojba u zapovjedništvu američkoga zrakoplovstva, koje je u jednom trenutku trebalo odlučiti hoće li poslati lovce da nad vlastitim teritorijem obore putničke zrakoplove, pune vlastitih građana, koji su se nakon napada još uvijek nalazili u zraku i koji su mogli biti dio napada.

Drugi razlog proizlazio je iz političkoga cilja napada. Za razliku od klasičnih terorističkih napada, koji obično imaju neku specificiranu agendu u ovom napadu, cilj nije bio postizanje nekoga konkretnog ustupka, nego jednostavno zadavanje udarca sa što više žrtava. Bio je to jasan napad na Ameriku u onome što ona u ovom trenutku bitno predstavlja: jedinu svjetsku velesilu koja svojom oniprezentnošću u svijetu, svojim vrijednosnim sustavom i njegovom globalnom promocijom znači prijetnju ostalim vrijednosnim sustavima, poglavito islamističkom.³ Bio je to nedvojbeno napad na Ameriku kao najmoćnijega utjelovljenja načela i vrijednosti zapadne civilizacije.

ZAPADNA CIVILIZACIJA I SMISAO SLOBODE U POLITIČKOJ ZAJEDNICI

Premda dobroano redukcionističko, američko tumačenje napada koji je viđen kao epizoda u "ratu svjetova" bilo je ipak dijelom utemeljeno. Predsjednik Bush, sklon posuđivanju biblijskih figura i izraza, čija se retorika nerijetko koristi upečatljivim pojednostavljenjima (znamenita je njegova poruka narodima i državama svijeta da "Svaka nacija, u svakoj regiji sada mora donijeti odluku. Ili ste s nama, ili ste s teroristima", Bush, 2001.), prepoznao je napad kao dio sukoba oko temeljne vrednote svjetske povijesti ili barem zapadne civilizacije – slobode i njezina ostvarenja u slobodnom društvu:

"Postoji struja u povijesti i ona teče prema slobodi (*freedom*). Našim neprijateljima ona je odbojna i smatraju je bezvrijednom, ali snovi čovječanstva određeni su građanskom slobodom (*liberty*)" (govor pred Općom skupštinom Ujedinjenih naroda, 13. XI. 2001. godine, navedeno prema Schaefer, 2001.).

Povijesno gledano, i imajući na umu zapadnu civilizaciju, predsjednik je Bush, barem u prvoj rečenici, imao pravo. Bezbroj je potvrda da sloboda nije samo najviša vrednota nego i predočeni, odnosno "projektirani", cilj razvoja zapadne civilizacije. U posljednjih dvjestotinjak godina europske i sje-

vernoameričke političke povijesti (a u teoriji i nešto više), sadržaj te slobode dan je na prvom mjestu u građanskim slobodama i građanskim pravima koja su mjerodavna za današnje političke zajednice i koja predstavljaju temelj svih "društvenih ugovora" kao temeljnoga pravnog okvira današnjih država zapadne civilizacije. Mi ih definiramo kao skup pravila koja utvrđuju i određuju odnos suverene države i individualnoga građanina, a koja se odnose na slobode i prava koja građanin u zajednici očekuje ili koja mu kao članu te zajednice pripadaju.

Očuvanje tih sloboda jedina je i prava zadaća političke zajednice ili, kako je rekao još Spinoza u osvjetljenje građanske i znanstvene revolucije, "svrha republike uistinu jest sloboda (*finis ergo reipublicae revera libertas est*)" (Spinoza, 1979., 604-605). Hegel je pak cijelu povijest vidio kao razvitak ideje slobode:

"Svjetska je povijest napredovanje u svijesti o slobodi. (...) Istočnjaci su znali da je samo *jedan* slobodan, grčki i rimski svijet pak da su *neki* slobodni, a mi pak znamo da su *svi* ljudi po sebi slobodni, a to znači da je čovjek kao čovjek slobodan, i to je ujedno podjela svjetske povijesti." (Hegel, s. a., 53)

No ne samo da je sloboda čovjeka kao čovjeka konačno dostignuće povijesti nego je za Hegela sloboda stvarni cilj kretanja cijele povijesti, ona je "krajnja svrha svijeta (*Endzweck der Welt*)" (Hegel, s. a., 54).

Univerzalna regulativnost ideje slobode u zapadnoj civilizaciji nije se nazirala samo u – za svakodnevni život unekoliko odviše visokoparnoj – filozofijskoj spekulaciji nego i u samoj realnoj povijesti izgradnje i razvoja zapadne civilizacije. Fernand Braudel vidio je nastajanje i stvaranje europske, pa time i zapadne, civilizacije upravo pod vidom ideje slobode:

"Sudbinu Evrope posve je odredio neprestan razvoj posebnih sloboda, slobodina, koje su u stvari povlastice rezervirane za određene grupe: neke ograničene, neke široke. (...) Pretpostavimo da nam je ostavljeno na volju da prikupimo cjelokupnu masu naših spoznaja o evropskoj povijesti, od V. st. do sadašnjeg doba, ili još bolje do XVIII. st., zatim da ubilježimo, ako se takvo bilježenje može zamisliti, u elektroničku memoriju, i napokon, da smo dovoljno znatizeljni kako bismo tu polivalentnu memoriju upitali za onaj problem koji se najčešće javlja i u vremenu i u prostoru tijekom te beskonačne povijesti. Posve je sigurno da je to problem slobode ili, bolje rečeno, evropskih sloboda. Riječ 'sloboda' je ključna riječ" (Braudel, 1990., 271 i 278).

Ideja slobode našla je, kako smo istaknuli, svoju najupečatljiviju i za svakoga pojedinca najvažniju povijesnu materijalizaciju u građanskim slobodama, odnosno građanskim pravima. Građanska prava uglavnom se odnose na dužnost dr-

žave da osigura jednakost građana, primjerice jednakost pred zakonom ili jednakost u dostupnosti pozicija u društvu, do čim se građanske slobode odnose na ograničenja nametnuta državi u njezinu utjecanju na živote građana, kao što su pravo govora i mišljenja, okupljanja i udruživanja, vjerskih uvjerenja, a osobito pravo na pravedan i pošten sudski proces na temelju zakona. Općenito se uzima da je sloboda pojedinca ograničena samo jednakom slobodom drugih i temeljnim interesima zajednice, odnosno društva. Bit građanskih prava i sloboda svodi se na kraju na to da su država ili vlast, a u starijim nomenklaturama suveren, u odnosu na pojedinca zakonom obvezani jednako kao što ga i pojedinac mora poštovati u odnosu na zajednicu i druge pojedince: nitko ne može biti podvrgnut proizvoljnim (arbitrarnim) postupcima i činima vlasti.

Dakako, sadržaj tih sloboda i prava, jednako kao i načini ostvarivanja ravnoteže između slobode pojedinca, slobode drugih i interesa cijele zajednice, mijenjali su se tijekom povijesti. Međutim, ideju prava pojedinca u odnosu na vlast nalazimo u cijeloj povijesti filozofije i političke misli, od Aristotela i stoika preko Tome Akvinskog i Lockea do Johna Stuarta Milla i Isaiaha Berlina. Isto tako stvarna moć te ideje može se pratiti i u politički obvezujućim dokumentima, odnosno stvarnim društvenim ugovorima koji su regulirali praksu u odnosima vlasti i podanika i koji su, potvrđujući Braudelovu tezu, obilježili povijest Europe.

Jedan od najpoznatijih među onima ranima svakako je Velika povelja slobodâ (*Magna Charta Libertatum*) engleskoga kralja Ivana iz 1215. godine, a koja i danas, kao temeljni dokument koji ograničuje vlast i samovolju vladara, predstavlja temelj engleske i britanske demokracije. Premda donesena na pritisak i poglavito u korist ključnih velmoža kojima je kralj jamčio, primjerice, da im neće razrezivati poreze veće od onih ustaljenih, Velika povelja je ipak, odnoseći se očito na slojeve nešto niže od najvećih feudalaca, formulirala načelo da "nijedan slobodan čovjek (*liber homo*) neće biti uhićen ili zatvoren, ili lišen svojih prava ili posjeda, ili stavljen izvan zakona ili izgnan, ili lišen svog položaja na bilo koji drugi način, niti će se protiv njega nastupiti silom, ili poslati druge da to isto učine, osim temeljem zakonite presude koju će donijeti njemu ravni ili temeljem zakona zemlje (*nisi per legale iudicium parium suorum vel per legem terrae*)" (Mrđenović, 1989., 30 i 51).

Tijekom vremena ova su prava bila predmetom borbi i rasprava, a u političkim peripetijama dolazilo je do kolebanja u definiranju njihova opsega i u načinima njihove zaštite. Usponom građanstva u XVII. stoljeću u Engleskoj ova su prava bila naposljetku sustavnije i trajnije kodificirana te su ustanovljene procedure i institucije njihove zaštite. *Habeas Corpus Act* iz 1679. godine definirao je neka temeljna prava pojedin-

ca pred vlastima u slučaju kaznenoga gonjenja koja vrijede i danas – onemogućavanje nezakonitog uhićenja bez sudskoga naloga, dugotrajnoga zadržavanja u pritvoru bez dokaza krivnje, iznuđivanja priznanja, zabranjena je kazna prije presude itd. Sukob s kraljem, pobjeda parlamenta i dinastička smjena u "Slavnoj revoluciji" doveli su do Zakona o pravima (*Bill of Rights*) iz 1689. godine, kojim je uspostavljena ustavna monarhija s vodećom ulogom parlamenta i obvezama krune pred zakonom te su ustanovljena jamstva za razna politička prava (npr. pravo na podnošenje peticija te na slobodu govora i rasprave u parlamentu bez mogućnosti progona zbog toga) i prava u sudbenom postupku (zabrana prekomjernih jamstava i globa, zabrana "okrutnih i neobičnih" kazni itd.).

Iako su se tijekom povijesti postupno odnosili na sve šire društvene slojeve, ovi su instrumenti građanskih prava i sloboda dobili stvarnu univerzalnost ostvarenjem načela o jednakosti svih građana u revolucijama u Americi i u Francuskoj potkraj XVIII. stoljeća. Dva velika i važna dokumenta iz toga vremena vide građanska prava i slobode sada utemeljene ne više u odnosima moći između, primjerice, krune i suparničkih političkih faktora, kako je to bilo u dosad spomenutim engleskim instrumentima, nego u dostojanstvu čovjeka kao čovjeka. Tako Deklaracija trinaest američkih država (1776.) kaže:

"Mi smatramo za očigledne istine da su svi ljudi stvoreni jednakima, da ih je njihov Stvoritelj obdario nekim neotuđivim pravima među koje spadaju život, sloboda i potraga za srećom. Radi osiguranja tih prava ustanovljene su među ljudima vlade koje svoju pravednu vlast izvode iz pristanka onih kojima se vlada..." (Mrđenović, 1989., 103).

U analognom dokumentu Francuske revolucije, Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina (1789.), pak stoji:

"Članak 1. Ljudi se rađaju i cijeloga života ostaju slobodni i jednaki u pravima. Društvena razlikovanja mogu biti utemeljena samo u koristi zajednice.

Članak 2. Cilj svakog političkog udruživanja jest očuvanje prirodnih i nezastarivih prava čovjeka. Ova prava su: sloboda, vlasništvo, sigurnost i otpor prema ugnjetavanju" (Mrđenović, 1989., 133).

U oba dokumenta na mjerodavan se način određuju aksiomi političke zajednice u suvremenoj zapadnoj civilizaciji. Postoje prirodna, neotuđiva i nezastariva prava, čija je izvjesnost neupitna, činjenična i apsolutna, bez obzira na to smatraju li se "očiglednim istinama" kojima ne treba nikakvo utemeljenje i "darom Stvoritelja" ili je pak riječ o jednostavnoj činjenici da ih čovjek kao takav "ima" samim svojim postojanjem, "rođenjem", odnosno svojom egzistencijom: ljudi imaju pravo na život i kao živi imaju prava.

GRAĐANSKE SLOBODE I PRAVA TE UVJETI NJIHOVA OGRANIČENJA

Opseg i doseg konkretnih prava koja proizlaze iz ovih egzistencijalnih prava i sloboda te iz aksiomatskog utemeljenja svrhe političke zajednice u zapadnoj civilizaciji u konkretnim nacionalnim slučajevima variraju i obuhvaćaju razne posebnosti. Međutim, univerzalnost ideje političke zajednice u zapadnoj civilizaciji podrazumijeva da su temeljne slobode i prava na okvirno jednak način zajamčeni u ustavima, odnosno društvenim ugovorima, koji su ozakonjeni kao temeljni zakoni svih zemalja što pripadaju tom krugu.

Dakako, slobodu građana kao svoju svrhu politička zajednica može ostvarivati samo u uvjetima svoje vanjske i unutarnje sigurnosti. U situacijama kada je sigurnost političke zajednice ugrožena, ponekad i do te mjere da je ugrožen i sâm njezin opstanak, a time i zajamčene slobode građana, država (vlast) mora pribjeći ograničenju nekih prava i sloboda. U uvjetima ugroze čak i zemlje koje imaju najdulje i najrazvijenije tradicije građanskih prava i sloboda ograničuju neke slobode te se utjecaj države na djelovanje pojedinaca pojačava. No čak i u takvim situacijama nekoliko osnovnih uvjeta mora biti ispunjeno. Prvo, ograničenje mora biti privremeno, dok traje ugroza; ako postane trajno, zajednica gubi svoj smisao. Drugo, ograničenje mora biti sumjerljivo s ugrozom. Ono mora biti razmjerno malo zlo za daleko veće dobro – opstanak zajednice kojoj je svrha sloboda. Na kraju, ograničenje mora biti legalno i legitimno, predviđeno s jedne strane u ustavu i zakonima, a s druge strane prihvaćeno od građana koji prihvaćaju i opravdavaju konkretnu "jednadžbu slobode i sigurnosti" (Škoro Pevec, 2003., 17).

Važno je, također, naglasiti da čak i u situacijama izvanrednoga stanja postoje prava i slobode koje ni u kojem slučaju ne mogu biti ograničene ili suspendirane, kao što su pravo na život, zabrana mučenja, gruboga ili ponižavajućega postupanja ili kažnjavanja, pravna određenost kažnjivih djela i kazni te sloboda misli, savjesti i vjeroispovijedi. Isto tako predviđena ograničenja ne smiju imati za posljedicu nejednakost osoba s obzirom na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeru, nacionalno ili socijalno podrijetlo.

Razlog ovim uvjetima je jasan: zajednica u kojoj ne postoji temeljno pravo na jednakost i u kojoj su dokinute temeljne slobode, kao što su sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi te pravna određenost kažnjivih djela i kazni, više ne bi bila zajednica kakvu zapadna civilizacija stoljećima gradi i prema čemu su u tom krugu bila usmjerena višestoljetna nastojanja.

OGRANIČENJA PRAVA I SLOBODA NAKON TERORISTIČKOGA NAPADA 11. RUJNA 2001. GODINE

Ubrzo nakon napada 11. rujna 2001. godine Amerika je poduzela određene vanjskopolitičke mjere i vojne operacije (napad na Afganistan) te uvela osjetne promjene u domaće zakonodavstvo, kojima su zamjetno proširene ovlasti izvršne vlasti, osobito na sigurnosnom području. Isto tako, američka zakonodavna i izvršna vlast donijela je niz zakona, podzakonskih instrumenata i izvršnih odluka⁴ kojima su ograničena neka prava i slobode zajamčena u američkom Ustavu.

Novim su propisima agencijama izvršne vlasti, osobito u sigurnosnom sektoru, dane znatno šire ovlasti nego što su ih do tada imale; istodobno je ukinut i dio kontrolnih procedura nad radom izvršne vlasti. Prema nekim analitičkim sažecima (ACLU, 2002.; Rutherford Institute, 2002.; Škoro Pevec, 2003., 21; News Batch, 2004.), najvažnija proširenja ovlasti, odnosno ograničenja prava i sloboda, uključuju:

– Sigurnosnim je službama omogućeno da bez pribavljanja sudskoga naloga prikupljaju podatke o građanima, uključujući baze podataka koje kombiniraju osobne podatke iz vladinih institucija i gospodarskih subjekata (uključivo podatke iz banaka o drugim financijskim institucijama, primjerice o plaćanjima karticom, rezervacijama u putničkim agencijama), zatim podatke o posjećivanim web-stranicama i knjigama posuđenim iz knjižnica, kao i zdravstvene podatke (uključivo genetske podatke) ili podatke o tijeku školovanja.

– Sigurnosne službe dobile su nove ovlasti da, također bez pribavljanja sudskoga naloga, obavljaju tajne pretrage prostorija,⁵ prisluškivanja i zapljene stvari čak i ako ne postoji neka konkretna sumnja da je izvršeno neko kazneno djelo.

– Uvedena je mogućnost da se neamerički državljani drže pritvoreni neodređeno dugo, bez podizanja optužnice, odnosno sudskoga procesa, te da se i građani SAD-a drže u pritvoru na temelju odluke izvršne, a ne sudbene, vlasti, bez prava na proces i bez ograničenja zadržavanja.

– Odlukom Ministarstva pravosuđa od 31. X. 2001. godine, uveden je nadzor nad komunikacijom pritvorenika i njihovih odvjetnika, bez sudskog odobrenja, dok je optuženicima za djela protiv nacionalne sigurnosti ukinuto ranije Ustavom zajamčeno pravo da se brane šutnjom ako bi davanjem iskaza mogli sebe dodatno okriviti.

– Odlukom Ministarstva pravosuđa od 18. IV. 2002. godine, državnim i lokalnim vlastima naloženo je da ne objavljuju imena pritvorenih osoba.

– Pooštreni su imigracijski propisi na temelju kojih se neameričke državljane može hitno i bez obrazloženja vratiti u zemlju podrijetla, bez obzira na pogibelj kojoj prognani u

zemlji podrijetla mogu biti izvrgnuti. Postupak za izgon može biti proveden tajno. Istodobno, pooštrene su procedure na granicama i kriteriji za ulazak stranaca u zemlju te uvedene biometrijske metode identifikacije uz stvaranje ekstenzivnih baza podataka.

– Odluka Ministarstva pravosuđa kojom se ograničuje dostupnost vladine dokumentacije.

– Sigurnosne službe dobile su ovlasti da sastavljaju popise nepoželjnih putnika u zrakoplovima. Osobama na tim popisima zabranjuje se ukrcaj, bez prava na obavijest o razlozima.

– Ministarstvo vanjskih poslova dobilo je ovlasti da bilo koju domaću ili stranu skupinu, koja sudjeluje u nasilnim djelatnostima, proglasi "terorističkom organizacijom".

– Uvedene su vojne komisije koje mogu suditi i civilima, a pred kojima je postupak pojednostavnjen; u suđenju pred tim komisijama kriteriji validnosti dokaza mnogo su labaviji nego pred redovitim sudovima.

Dio američke javnosti, od udruga za zaštitu građanskih prava, preko sveučilišta do političara raznih profila, ubrzo nakon donošenja ovih ovlasti zauzeo je stajalište da su one u suprotnosti s ustavno zajamčenim temeljnim građanskim pravima i slobodama. Navedenim proširenjima ovlastima izvršne vlasti, pri čemu su dobrim dijelom ukinuti ranije obvezni mehanizmi kontrole od strane sudbene vlasti (npr. ukidanje obveze pribavljanja sudbenih odobrenja za pretrage, prisluškivanja, pregled privatnih podataka itd.), prigovoreno je tako da uvode "neopravdane pretrage" (protivno IV. amandmanu na Ustav Sjedinjenih Američkih Država)⁶, pravo da se odgovara na zločin samo na temelju prijave ili optužbe velike porote (V. amandman), pravo na brzo i javno suđenje pred nepristranom, teritorijalno nadležnom porotom te pravo na obavijest o naravi i temelju optužbe (VI. amandman). Ukiđanje kontrolnih mehanizama zakonodavne i sudbene vlasti nad izvršnom vlasti ocijenjeno je kao povreda načela odvajanja vlasti. Isto tako, prigovoreno je da se neopravdano narušava zaštita tajnosti osobnih podataka i stječe uvid u cjelokupan život pojedinca, čiji život postaje vlastima potpuno proziran, pri čemu i nije potrebno da službe dokažu kako postoji neka utemeljena sumnja o povezanosti pojedinca s terorističkim djelatnostima. Terorističke djelatnosti pak, smatraju kritičari novih mjera, tako su široko definirane da mogu uključiti i djelovanje skupina koje, koristeći se pravom na udruživanje i okupljanje, zagovaraju stavove i politiku protivne onima što ih zastupaju vlasti (News Batch, 2004.).

I u praksi izvršne vlasti zamijećeni su neki konkretni postupci za koje kritičari tvrde da se protive načelima američke političke zajednice. Tako je ACLU ocijenio da se zahtjev Bijele

kuće od 11. X. 2002. godine – da mediji ne objavljuju sadržaj poruka Osame bin Ladena – protivi načelu slobode medija iz I. amandmana. Posebnu uzbunu, ali i učinkovitu opstrukciju, izazvala je namjera izvršne vlasti da djelatnike komunalnih službi koji imaju pristup privatnim domovima, kao što su poštari ili očitачi potrošnih brojila, iskoristi kao informatore o zbivanjima u kućama ljudi (tzv. operacija "TIPS"),⁷ što je također ocijenjeno kao povreda prava na privatnost i uvođenje "neopravdanih pretraga" (operacija je djelomično stornirana nakon protivljenja Kongresa i odbijanja Američke poštanske službe da u njoj sudjeluje). Predsjednik Bush je jednoga američkog građanina proglasio "nezakonitim borcem" i stavio ga, protivno zakonu, pod jurisdikciju vojnoga pravosuđa (ACLU, 2002.a).

Kritičari su osobitu pozornost obratili položaju imigranata, odnosno neameričkih državljana, čija su prava, po mišljenju oponenta mjerama vlasti, najviše ugrožena. Osim raširenoga "rasnog profiliranja" koje pogađa i američke državljanke (prikupljanje podataka o osobama koje odgovaraju određenom rasnom i kulturnom identitetu, u ovom slučaju arapskom, odnosno muslimanskom, neovisno o sumnjama da su upleteni u teroristička ili kaznena djela), negodovanje dijela javnosti izazvalo je i držanje oko 600 zatočenika raznih državljanstava, uhićenih uglavnom tijekom operacija u Afganistanu 2001.-2002. godine, u posebnom zatočeničkom logoru u američkoj vojnoj bazi Guantánamu na Kubi.⁸ Ovim zatočenicima nije priznat status ratnih zarobljenika (prema Ženevskim konvencijama i njihovim Dopunskim protokolima), ali ni status civilnih uhićenika u nadležnosti redovitoga sudstva, nego se smatraju "nezakonitim borcima" (*unlawful combatants*), što ih stavlja izvan svakoga redovitog pravosudnog sustava. Osim što su više godina zatočeni bez optužbe, ovi zatočeniци nisu imali pravo ni na sudsku reviziju njihova uhićenja i držanja u zatvoru, nije im dopušteno angažiranje odvjetnika i nisu mogli kontaktirati s obiteljima ili vanjskim svijetom. Neprimjenjivanje američkih kaznenopravnih propisa na ove pritvorenike vlasti su tumačile činjenicom da je riječ o neameričkim državljanima i da Guantánamo nije američki teritorij, pa da američko pravo na tom mjestu i za te ljude ne vrijedi. Dio uhićenika tijekom godina je pušten i vraćen u zemlje porijekla, a za većinu vraćenih pokazalo se da nemaju nikakve veze s terorističkim djelatnostima i da su se na mjestu uhićenja zatekli slučajno ili zabunom. Kao razlog njihova držanja u zatočeništvu navedeno je da je riječ o "teroristima", "ubojicama" ili naprosto "zlim ljudima", što je ocijenjeno kao kršenje načela presumpcije nedužnosti dok se ne dokaže krivnja (AI, 2004.). Bilo je evidentno da su u posebno nepovoljnom položaju neamerički državljani, jer je u njihovim slučajevima od-

bijena primjena bilo kakvih mehanizama zaštite njihovih prava predviđenih američkim Ustavom, nacionalnim zakonodavstvom i međunarodnim humanitarnim pravom.⁹

Dio javnosti bio je alarmiran time što se činilo da američke vlasti počinju prihvaćati torturu kao način iznudivanja informacija od zatočenika, pod uvjetom da se takva ispitivanja ne vrše na teritoriju SAD-a. Raniji savjetnik Bijele kuće, Alberto Gonzales (u vrijeme dovršenja ovoga rada bio je imenovani, ali ne i potvrđeni, novi ministar pravosuđa SAD-a), svojedobno je predsjedniku Bushu uputio memorandum u kojem je napisao da je rat protiv terorizma "nova vrsta rata" koja je zastarjelim učinila stroga ograničenja koja Ženevske konvencije stavljaju na ispitivanje neprijateljskih zarobljenika te da su neke od odredbi tih instrumenata postale "staromodne" (BBC, 2004.). Ministar domovinske sigurnosti SAD-a u ostavci, Tom Ridge, u jednom je intervjuu kazao da ne odobrava torturu, ali da je ona "u sklopu ekstremnih situacija" ipak zamisliva ili pak da je tortura u ovim slučajevima neprihvatljiva zbog karaktera, psihologijske spremne i pripremljenosti terorista, a ne zbog normi ljudskih prava (BBC, 2005.).

I u Velikoj Britaniji, glavnom američkom savezniku u "ratu protiv terorizma", donesen je 2001. godine antiteroristički zakon,¹⁰ za koji je dio javnosti tvrdio da sadrži rješenja slična novom američkom zakonodavstvu i derogira od davnina priznata prava i slobode: presumpciju nevinosti, osumnjičeničnikova prava za vrijeme pritvora, pravo na obranu i šutnjom i zaštitu osobnih podataka. Zakon je doista uveo mogućnost da institucije s javnim ovlastima policiji otkrivaju ranije zaštićene osobne podatke, bez obveze pribavljanja sudskoga naloga i bez obveze obavještanja osobe na koju se to odnosi. Ministar unutarnjih poslova dobio je ovlasti da, tumačenjem vrlo široke definicije terorizma, razne skupine proglasi terorističkim organizacijama, a pripadnici tih organizacija mogu onda biti automatski uhićeni itd. Osobitu pozornost privukle su odredbe o uvjetima pritvaranja osoba koje nisu državljani Ujedinjenoga Kraljevstva osumnjičenih za terorizam. Kao i u SAD-u, njih se moglo pritvoriti na neodređeno vrijeme i bez sudske revizije razloga njihova uhićenja. Određen broj takvih pritvorenika uhićenih nakon "11. rujna" držan je pod tim uvjetima u pritvoru, ali, za razliku od SAD-a, na teritoriju Ujedinjenoga Kraljevstva (zatvori Belmarsh i Woodhill). Međutim, nakon prosvjeda dijela javnosti i nakon što su sami zatočnici uspjeli pokrenuti postupak za preispitivanje zakonitosti svoga zatočenja, Dom lordova u funkciji prizivnog suda donio je u prosincu 2004. godine odluku da je zatočenje osumnjičenih za terorizam bez ograničenja trajanja i bez suđenja protivno Europskoj konvenciji o ljudskim pravima (House of Lords, 2004.).

IMPLIKACIJE NEODREĐENOSTI "RATA PROTIV TERORA"

Nema dvojbe da je, u okviru tehnologije obrane, ograničenje građanskih prava i sloboda nužno u uvjetima veće nacionalne ugroze. Ako se procijeni da su sumjerljive s opasnošću, takve se mjere redovito doživljavaju i prihvaćaju kao legitimne. Međutim, jedan od temeljnih uvjeta da bi ograničenja prava i sloboda bila prihvaćena kao legitimna jest da ona moraju imati jasan privremeni karakter: trajnost ograničenja značila bi promjenu temeljnih vrednota, smisla i svrhe zajednice.

U američkom slučaju ograničenja su uvedena u jasnoj situaciji nacionalne ugroze u kojoj se zemlja našla prema neprijatelju, koji je bio očito dovoljno moćan da udari u samo simbolično srce financijske i vojne moći nacije. Odmah nakon napada predsjednik Bush je ocijenio da je riječ o sukobu najvišeg intenziteta te je nekoliko dana nakon napada, 14. IX. 2001. godine, proglasio izvanredno stanje¹¹ i potom odlučno najavio "rat":

"Naš rat protiv terora počinje s al-Qaedom, ali tu ne staje. On neće stati dokle god svaka teroristička skupina koja djeluje globalno ne bude nađena, zaustavljena i poražena" (Bush, 2001.).

"Rat protiv terora", odnosno "protiv terorizma", postao je nakon toga nazivom pod kojim su u vremenu nakon "11. rujna" izvedene glavne i najveće američke vanjskopolitičke, vojne i sigurnosne operacije – od stvaranja "antiterorističke koalicije voljnih" preko napada na Afganistan i Irak do opisanih promjena u ovlastima izvršne vlasti i sigurnosnih agencija u samom SAD-u. No premda je "rat" za političku uporabu pogodan izraz, on se u međunarodnom humanitarnom pravu ne rabi, nego se veći vojni sukob naziva *oružani sukob* (SIPRI 2004.). Pravi razlog izbjegavanja izraza "rat" leži u tome što je oružani sukob djelatnost koja je pravno normirana i koja sudionicima nameće obveze i statuse, pa bi uporaba neodređenih, višeznačnih i metaforičkih pojmova dovodila do neodređenosti samoga prava. Kad je riječ o terorizmu, "rat" se može rabiti samo u tom metaforičkom značenju. To je osobito dobro pokazao američki napad na Afganistan, u kojem se klasičnom vojnom akcijom zauzimanja jedne države htjela uništiti strategijska osnovica al-Qaede, a preko toga i sama ta organizacija. Da je bila riječ o standardnom oružanom sukobu, uništenje afganistanskih vojnih snaga, svrgavanje talibanskih vlasti i okupacija zemlje označili bi i njegov kraj, odnosno jasnu i nedvosmislenu američku pobjedu. No, usprkos vojnom uspjehu, al-Qaeda nije uništena, kako su pokazali ne samo teroristički napad u Madridu 11. III. 2004. godine ili trajna al-Zarqawijeva teroristička kampanja u Iraku nego i činjenica da se za glavnim vođama organizacije i njezinim kapacitetima i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 947-968

KARDOV, K., ŽUNEC, O.:
TERORIZAM...

dalje traga (dobrim dijelom upravo u Afganistanu). Jasno se pokazalo da zauzimanjem Afganistana "rat protiv terora" nije završen ni u svojoj prvoj fazi, protiv al-Qaede, a kamoli protiv "svih terorističkih skupina" kojima ga je predsjednik Bush navijestio.

Posljedice proglašenja izvanrednoga stanja i "rata" kojem se ne može sagledati kraj na smisao i svrhu političke zajednice koja u njemu sudjeluje jesu ponajprije u tome što ograničenje prava i sloboda nema sagledivo vremensko ograničenje. U tom slučaju ograničenje prava i sloboda postaje trajno, a time se onda trajno mijenjaju i smisao i svrha političke zajednice.

PARADOKS TERORIZMA: SREDSTVA OBRANE KAO NAPADAČEVO ORUŽJE

Ne ulazeći u dublju analizu o krajnjim političkim ciljevima al-Qaede, iz načina izvršenja i odabira meta njezinih napada (u Americi, u Španjolskoj i u Iraku) može se ipak zaključiti da je riječ o nastojanju da se politička zajednica zapadne civilizacije dovede do disfunkcije i naposljetku do sloma. Jednu od vjerojatno najpreciznijih dijagnoza tih ciljeva dao je jedan ne-američki znanstvenik, možda upravo zahvaljujući mogućnosti "pogleda izvana":

"Primarni cilj terorizma nije samo da uništi i demoralizira nego i da potakne osjećaj kaosa. On nastoji uništiti kičmu društva minirajući njegove vrednote i stvarajući snage koje su voljne uništiti upravo njegovu demokratsku narav kako bi se suprotstavile zajedničkom neprijatelju. U tom smislu, kako to pokazuju i bin Ladenove poruke, glavni cilj terorista je politički: oni se koriste terorom da bi unaprijedili svoju stvar. U tome, suprotno uobičajenim gledanjima, teroristi su apsolutno racionalni: oni znaju što hoće i našli su način da unaprijede svoje interese" (Rubio, s. a.).

Čini se da se u sukobu Amerike i terorista upravo to dogodilo. Nakon napada, Amerika je proglasila "rat" i klasičnim vojnim napadom na jednu zemlju nastojala uništiti neprijatelja, a na unutarnjem planu, kako bi učinila svaka napadnuta zemlja, uvela ograničenja prava i sloboda kao standardne mjere za situacije nacionalnih ugroza. No mogućnost da terorizam pobijedi ne svojim udarima nego ponajprije reakcijama napadnutih postala je izgledna ubrzo nakon napada i obrambene reakcije Amerike:

"Ekstremisti koji su počinili te napade nisu htjeli jednostavno uništiti američke spomenike industrije i vlasti, nego su htjeli uništiti Ameriku kao Ameriku, srušiti temelje na kojima su izgrađene američka kultura i sloboda i sve ono što one svijetu predstavljaju. Staviti na stranu 225 godina američke slo-

bode (...) kao politički ili praktički neprimjenjive za vrijeme 'rata' značilo bi dopustiti da ekstremisti pobijede tako što ćemo mi odustati od onoga što kao nacija jesmo. Prihvati li američki narod policijsku državu u ime obećanja osobne sigurnosti, bio bi to najveći zamislivi poraz" (Rutherford Institute, 2002., 26-27).

Premda je prerano govoriti o ishodu sukoba protiv terorizma, znakovito je da su se u samoj Americi, i to na svim dijelovima političkoga spektra, vrlo rano javili glasovi koji su postavili ključna pitanja: nisu li sredstva i načini obrane – primjerice, ograničenje prava i sloboda – zapravo neprijateljeva sredstva napada? Nije li neprijatelj uspio ne samo svojim napadima nego još više u reakcijama napadnutoga na te napade? Ako se jedno društvo zapadne civilizacije ne može obraniti bez ukidanja sloboda, hoće li ono još uvijek pripadati toj civilizaciji?

Za ilustraciju težine tih pitanja dostatno je navesti samo nekoliko razmišljanja američkih konzervativaca te osobito republikanaca, članova vladajuće stranke. Predlažući izmjene članka 213. Patriotskog zakona SAD-a, koji dopušta razne oblike tajnoga nadzora bez sudskoga naloga, zastupnik C. L. "Butch" Otter upozorio je na paradoks da sredstva za obranu od terorizma postaju sredstva njegova napada: "Američki građani, kojima se vlada zaklela da će ih zaštititi od teorističkih djelatnosti, sada su i sami žrtve istog onog oružja koje je napravljeno da bi se iskorijenilo njihove neprijatelje" (*Congressional Record*, str. H7289, 22. VII. 2003., navedno prema ACLU 2004.a).¹² Otter je također upozorio da je krajnji cilj postizanja sigurnosti zajednice osiguranje slobode te da zanemari vanje te svrhe i žrtvovanje slobode za sigurnost predstavlja pobjedu neprijatelja slobodne zajednice:

"Ne može se odustati od slobode (*freedom*), ne može se odustati od građanskih sloboda (*liberty*) i biti siguran. Izgubi li se sloboda, svejedno je tko ju je oduzeo. (Teroristi) su pobijedili. Što su oni htjeli? Oduzeti nam slobodu. U nekim stvarima oni su pobijedili" (*Idaho State Journal*, 9. XI. 2003., navedeno prema ACLU, 2004.a).

Svijest o mogućnosti duboke promjene smisla i svrhe zajednice kao posljedice ograničenja prava i sloboda radi borbe protiv terorizma izražena je i u drugim upozorenjima. David Keene, predsjednik Američke konzervativne unije, jasno je vidio da bi američka politička zajednica u tim uvjetima mogla izgubiti svoju bit:

"Busheva administracija uvjerljivo dokazuje da će posvećeno prisluški vanje, čitanje svačijih e-maila, postavljanje videokamera na svakom uglu i proučavanje podataka o tome što sve ljudi posuđuju iz knjižnica olakšati hvatanje terorista prije nego što nešto poduzmu ... Problem je u tome da kad

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 947-968

KARDOV, K., ŽUNEC, O.:
TERORIZAM...

sve to jednom bude stavljeno u funkciju, mi više nećemo živjeti u istoj zemlji u kojoj smo živjeli do 11. rujna" (*The Hill*, 31. VII. 2002., navedeno prema ACLU, 2004.a).

Paradoks da sredstva obrane branitelja od terorističkih napada postaju najjače oružje samih terorista na neki je način korolar uz jednako tako paradoksalno, ali učinkovito, pretvaranje civilnih zrakoplova u vođene projekte zemlja-zemlja kojima je Amerika "11. rujna" napadnuta.

ZAVRŠNA DISKUSIJA: USUSRET NOVOM PORETKU STVARI

Proglašenje izvanrednoga stanja u kojem je velik broj građanskih sloboda i prava suspendiran, i to u ovom slučaju unedogled, bez jasna vremenskog ograničenja, bio je način koji je moderna država nastojala očuvati zajednicu. Protiv terora, koji ima za posljedicu stvaranje nesigurnosti, neizvjesnosti i šoka, Sjedinjene Američke Države pokrenule su proizvodnju sigurnosti i izvjesnosti uvođenjem izvanrednoga stanja u kojem se šok dokinuo tako da je postao pravilo. U tom smislu represivne mjere poduzete da bi se očuvao poredak slijede onu istu nepredvidivu spiralu kao i teroristička djelovanja:

"[N]itko ne zna gdje će se zaustaviti i koja će promjena smjera uslijediti. (...) Ovaj nekontrolirani izljev nazadovanja prava je pobjeda terorizma" (Baudrillard, 2001., 141).

Sve dok postoji razlika između normalnoga i izvanrednoga stanja, odnos između nasilja koje štite zakoni i nasilja koje uspostavlja zakone ostaje nedirnuto. Ono što se očituje u našem vremenu, kako je ustvrdio Giorgio Agamben, jest nemogućnost razlikovanja iznimke od pravila; stanje iznimke (*state of exception*) pokazuje se kao temeljna politička struktura koja postaje pravilo (Agamben, 1998.). Iz ovih premisa Agamben izvlači zaključak da je logor, a ne zatvor koji je uključeni dio poretka, *nomos* našega doba, a gdje se otkriva da sam čovjek, ogoljen od svih kvaliteta, zapravo nije nositelj nikakvih prava.

Ovu tezu u određenoj mjeri ublažava činjenica da ipak postoje dostignuća u nadnacionalnim pravilima, konvencijama i suradnjama, a koja su se do određene – doduše ograničene – mjere pokazala djelotvornima. Tako oslobađajuća presuda za devetero stranaca zatočenika u Velikoj Britaniji (House of Lords, 2004.), donesena upravo na temelju odredbi Europske konvencije o ljudskim pravima, može služiti kao primjer utjecaja regionalne suradnje i međunarodnih konvencija na praksu domaćih sudova. No taj slučaj, jednako kao i nerazriješena sudbina zatočenika u logoru Guantánamo, upozorava na današnju paradoksalnu situaciju koju karakterizira postojanje nadnacionalnih pravila i zakona za čiju su

provedbu i zaštitu zadužene nacije-države i domaći sudovi. Drugim riječima, ovi primjeri zapravo savršeno odražavaju nemogućnost zaštite ljudskih prava izvan okvira zakona nacije-države. Na istoj ravni s primjerima pritvaranja osumnjičenih za terorizam nalaze se i poduzete vojne intervencije SAD-a u Afganistanu i Iraku, a koje su rezultat iste perspektive iz koje se nedržavni terorizam (i u kojem teroristi nisu vezani uz teritorij) ne može vidjeti izvan obrasca države. Isti poredak stvari pokazao se i u širim raspravama koje su uslijedile nakon terorističkih napada, a koje su poglavito u SAD-u, Europi i Australiji urodile mjerama mnogo dubljega socijalnog dosega. Naime, svako kretanje stanovništva počelo se smatrati potencijalnom prijetnjom, pa stoga i promatrati kroz sigurnosnu optiku (Tsoukala, 2004.), čime su se ujedno ispreplela i djelovanja agencija državne sigurnosti s djelovanjima drugih civilnih, državnih ili međunarodnih organizacija (od imigracijskih ureda, humanitarnih organizacija do međunarodnih agencija za razvoj). Posebno učestala argumentacija u raspravama o jačanju ovoga tipa "nepolitičke" sigurnosti temeljila se na povezanosti imigracije i terorizma, što je urodilo mjerama poput povećanoga nadzora na granicama, odbijanja primanja izbjeglica i tražitelja azila, deportacije čak i u zemlje gdje su im životi bili ugroženi ili pak proglašavanja izdvojenosti dijela teritorija iz "migracijske zone" (HRW, 2001.).

Na djelu je, dakle, sistemska nemoć modernih nacija-država da primjereno odgovore prijetnjama globalnoga terorizma, a koja se jasno očitovala u eroziji građanskih prava i zatvaranju političke zajednice pred "vanjskom" prijetnjom. Smjer u kojem su se kretale reakcije na terorističke napade "11. rujna" posve je raščarao današnji dominantni okvir unutar kojega promatramo svijet, a gdje sama pojava čovjeka bez države, nevezanog za nacionalni teritorij – koji, dakle, ne pripada ni onamo, ni ovamo – dovodi u pitanje međunarodni poredak. Pri pokušaju da se takva čovjeka lokalizira i time mu se pridoda jasno mjesto proizveden je logor izdvojen iz pravnoga poretka, odnosno ne-mjesto kojega je relacija s pravilima poretka takva da se ona na njega ne primjenjuju. Ove pukotine i krizna žarišta unutar "nacionalnoga poretka stvari" (Malkki, 1995.) nemaju, dakle, samo političku nego imaju i kulturnu i globalnu važnost, a problem, kako ga je definirala još Hannah Arendt, jest u tome:

"što se ova nesreća nije pojavila iz nedostatka civiliziranosti, iz nazadnosti ili puke tiranije, već, naprotiv, što se ona ne može popraviti, budući da ne postoji više ni jedna 'necivilizirana' točka na zemlji, jer, svidjelo nam se to ili ne, mi smo stvarno počeli živjeti u Jednom svijetu. Tek s potpuno organiziranim čovječanstvom gubitak doma i političkoga statusa

mogao je postati istovjetan s protjerivanjem iz čovječanstva općenito" (Arendt, 1998., 304).

Jedino zarobljavanje kulture u okvire nacije-države i poistovjećivanje državljanstva i građanstva s pripadnošću društvu može dovesti do toga da izbačeni čovjek iz političke zajednice nacije-države gubi i sve kulturne i moralne kvalitete, uključujući i prava definirana kao "neotuđiva" i "neizvodiva", prava čovjeka. Takva osoba bez državljanstva, ali i bez jasnih kulturnih i moralnih kvaliteta, u pravom je smislu *homo sacer*, onaj kojega se može ubiti, a da se ne počini kazneno djelo i da ga se ne žrtvuje.

Temeljna odrednica svijeta koji nam se otkrio nakon terorističkih napada nije, dakle, slabljenje države, odnosno "međunarodnoga" sustava, ili pak nestajanje nacionalnih granica, nego *requiem* za snove ostvarenja slobode i prava čovjeka unutar nacionalnoga poretka stvari.

BILJEŠKE

¹ Puni datum je 11. IX. 2001. godine. Izraz "11. rujna" udomaćio se zbog svoje važnosti i dalekosežnosti posljedica koje su događaji toga dana izazvali, otprilike iz istoga razloga zbog kojega se i u Hrvatskoj datumi koji predstavljaju prijelomne trenutke navode bez godine (npr. "10. travnja", "3. siječnja").

² Glavni raniji napadi uključuju miniranje Svjetskoga trgovačkog centra (WTC) 26. II. 1993. godine (šest mrtvih), podmetanje bombi pod američka veleposlanstva u Nairobiju i Dar Es Salaamu 7. VIII. 1998. godine (oko 200 mrtvih) te napad čamcem punim eksploziva na raketni razarač američke Ratne mornarice *Cole* u luci Adenu u Jemenu 12. X. 2000. godine. Samo se za napad u Keniji i Tanzaniji može kazati da je postigao ciljeve napadača. Prema riječima Ramsija Jusafa, jednog od uhvaćenih napadača na WTC 1993. godine, podmetanje kamioneta s eksplozivom u garažu WTC-a izvedeno je s namjerom da se izazove rušenje jednoga tornja preko drugoga, pri čemu su teroristi očekivali smrt oko 250.000 ljudi. O razmjerno slaboj organizaciji terorista u to vrijeme govori i podatak da je Jusef priznao kako je bio kanio uporabiti otrov pri napadu, ali da za to nije imao dovoljno novaca (Parachini, 2000.).

³ Razlika spram klasičnoga, starijeg, terorizma s ograničenom političkom agendom postala je opet vidljiva u bombaškom napadu na vlakove u Madridu 11. III. 2004. godine (oko 200 smrtno stradalih). Španjolski premijer Jose Maria Aznar iz političkih je razloga (parlamentarni izbori koji su se trebali održati za nekoliko dana) odmah nakon napada krivnju svalio na terorističku organizaciju ETA. Razmjeri napada i očevidna namjera terorista da izazovu što više žrtava govorila je, međutim, protiv takva zaključka, jer je ETA izvodila napade uglavnom na pojedine predstavnike režima, izbjegavajući stradanje civila (za jedan napad na komercijalni centar u Barceloni, kad je poginulo više od stotinu civila, ETA se bila ispričala i navela da nije namjeravala ubijati nevine građane). Aznar je izgubio izbore jer se španjolsko javno mišljenje okrenulo protiv nje, zaključujući da napad kojem je cilj naprosto ubijanje što više ljudi ne može biti djelo

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 947-968

KARDOV, K., ŽUNEC, O.:
TERORIZAM...

ETA-e, nego samo islamističkih terorista, te da je Aznarovo tumačenje bilo jasna manipulacija. Ovaj intuitivni uvid velikoga dijela biračkoga tijela, utemeljen na prepoznavanju "rukopisa" novoga terorizma, potvrdili su i kasnija istraga i sudski proces napadačima.

⁴ Najpoznatiji i najvažniji od ovih instrumenata jest Zakon o jedinstvu i jačanju Amerike pomoću prikladnih sredstava potrebnih za predusretanje i onemogućavanje terorizma iz 2001. godine (*Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001.*), poznatiji po svom skraćenom engleskom nazivu USA Patriot Act.

⁵ Tajna pretraga prostorija jest pretraga koja se obavlja bez nazočnosti i bez znanja vlasnika ili korisnika objekta.

⁶ Amandmani I.-X. od 15. XII. 1791. godine nazivaju se Zakon o pravima (*Bill of Rights*), prema uzoru na istoimeni britanski zakon iz 1689. godine.

⁷ "Tip", engleski: "mig, dojava".

⁸ Premda udomljuje uglavnom uhićenike iz Afganistana, Guantánamo služi i kao američki svjetski centar za osumnjičene za terorizam. U Guantánamo je sprovedeno i šest Alžiraca koje su zbog sumnje na terorističke djelatnosti uhitile vlasti Bosne i Hercegovine i u siječnju 2002. godine predale SAD-u.

⁹ Zatočnici za koje se pokazalo da imaju američko podrijetlo imali su drugačiji status i tretman. Yaser Esam Hamdi, državljani Saudijske Arabije, bio je uhvaćen u borbama u Afganistanu i upućen u Guantánamo, gdje je otkriveno da je rođen u SAD-u. Nakon tog otkrića prebačen je u SAD i proglašen "neprijateljskim borcem", što uključuje status prema međunarodnom humanitarnom pravu. Amerikanac John Walker Lindh, koji se u Afganistanu borio na strani talibanskih vlasti, predan je pak civilnom američkom pravosuđu i podvrgnut je redovitoj sudskoj proceduri (Suarez, 2002.).

¹⁰ Zakon o antiterorizmu, zločinu i sigurnosti iz 2001. godine (*Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001*).

¹¹ *Presidential Proclamation 7436, Declaration of National Emergency by Reason of Certain Terrorist Attacks*, September 14, 2001 (navedno u Rutherford Institute 2002., 1 i 29).

¹² Slično mišljenje izrazio je (danas bivši) republikanski zastupnik iz Teksasa, Dick Armey, predsjednik Odbora za domovinsku sigurnost Zastupničkog doma: "Zar ćemo se od međunarodnog terorizma spašavati zato da bismo sebi uskratili temeljne građanske slobode koje štitimo? Za mene to nema smisla" (*USA Today*, 16. X. 2002., navedeno prema ACLU, 2004.a).

LITERATURA

ACLU (American Civil Liberties Union) (2002.), *Insatiable Appetite: The Government's Demand for New and Unnecessary Powers After September 11*. New York – Washington: American Civil Liberties Union. Dostupno na URL <http://www.aclu.org> (3. V. 2004.).

ACLU (American Civil Liberties Union) (2002.a), *Bush Administration vs. The Constitution: A Civil Liberties Scorecard*, September 2002. Dostupno na URL <http://www.aclunc.org/911/scorecard.html> (3. V. 2004.).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 947-968

KARDOV, K., ŽUNEC, O.:
TERORIZAM...

ACLU (American Civil Liberties Union) (2004.), *Worlds Apart: How Deporting Immigrants After 9/11 Tore Families Apart and Shattered Communities*. New York: American Civil Liberties Union. Dostupno na URL <http://www.aclu.org> (3. V. 2004.).

ACLU (American Civil Liberties Union) (2004.a), *Conservative Voices Against the USA PATRIOT Act*. <Izvatci iz američkih medija.> Dostupno na URL <http://www.aclu.org> (3. V. 2004.).

Agamben, G. (1998.), *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.

AI (Amnesty International) (2004.), *Undermining security: violations of human dignity, the rule of law and the National Security Strategy in 'war on terror' detentions*. AI Index: AMR 51/061/2004. 9.IV. Dostupno na URL <http://www.amnesty.org> (30. IV. 2004.).

Arendt, H. (1998.), *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.

Baudrillard, J. (2001.), The Spirit of Terrorism. *Telos*, 121: 134-142.

BBC (British Broadcasting Corporation) (2004.), *Profile: Alberto Gonzales*. BBC News, 11. XI. Dostupno na URL <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/4001393.stm> (22. I. 2005.).

BBC (British Broadcasting Corporation) (2005.), *Tom Ridge. In a HARDtalk interview on 14th January Zeinab Badawi talks to the US Secretary of Homeland Security*. BBCNews, 14. I. Dostupno na URL <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/hardtalk/4176283.stm> (18. I. 2005.).

Braudel, F. (1990.), *Civilizacije kroz povijest*. Zagreb: Globus.

Bush, G. W. (2001.), *Freedom and Fear are at War*. <An address to a joint session of Congress and the American people, 20 September 2001.> Douglas – Archives of American Public Address. Dostupno na URL http://douglassarchives.org/bush_c01.htm (20. I. 2005.).

Bush, G. W. (2001.a), *President Discusses War on Terrorism*. <Address to the Nation. World Congress Center, Atlanta, Georgia, 8 November 2001.> Dostupno na URL <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/11/20011108-13.html> (6. II. 2005.).

Bush, G. W. (2005.), *Bush Urges Iraqis To Defy Terrorists by Voting: Repeats inaugural call to spread freedom throughout the world*. <A White House press conference January 26.> Dostupno na URL <http://usinfo.state.gov/mena/Archive/2005/Jan/26-337720.html> (28. I. 2005.).

CBS/AP (2005.), *Al-Zarqawi Tape Threatens Voters*. CBS News, 23. I. Dostupno na URL <http://www.cbsnews.com/stories/2005/01/24/iraq/main668670.shtml> (24. I. 2005.).

Council of Europe, Parliamentary Assembly (2002.), Resolution 1271 (2002). *Combating terrorism and respect for human rights*. Dostupno na URL <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta02/ERES1271.htm> (3. II. 2005.).

Daly, F. (2004.), *The non-citizen and the concept of 'human rights'*. *Borderlands*. 3(1). Dostupno na URL http://www.borderlandsejournal.adelaide.edu.au/vol3no1_2004/daly_noncitizen.htm (3. VI. 2004.).

Guild, E. (2003.), *Exceptionalism and Transnationalism: UK Juridical Control of the Detention of Foreign 'International Terrorists'*. *Alternatives*, 28 (4): 491-515.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 947-968

KARDOV, K., ŽUNEC, O.:
TERORIZAM...

Hawkins, D. (2003.), Universal Jurisdiction for Human Rights: From Legal Principle to Limited Reality. *Global Governance*, 9 (3): 347-365.

Hegel, G. W. F. (s. a.), *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Mit einer Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von J. Brunstäd.* Leipzig: Philipp Reclam jun.

House of Lords (2004.), *Opinions of the Lords of Appeal for Judgment in the Cause A (FC) and others (FC) (Appellants) v. Secretary of State for the Home Department (Respondent), X (FC) and another (FC) (Appellants) v. Secretary of State for the Home Department (Respondent), on Thursday 16 December 2004.* Session 2004-05 [2004] UKHL 56, on appeal from: [2002] EWCA Civ 1502. Dostupno na URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldjudgmt/jd041216/a&oth-1.htm> (28. I. 2005.).

HRW (Human Rights Watch) (2001.), *No safe Refuge. The Impact of the September 11 Attacks on Refugees, Asylum Seekers and Migrants in the Afghanistan Region and Worldwide.* Human Rights Watch Background-der, October 18, 2001. Dostupno na URL <http://www.hrw.org/backgrounder/refugees/afghan-bck1017.htm> (3. II. 2005.).

Malkki, L. H. (1995.), Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology*, 24 (1): 495-523.

Malkki, L. H. (1997.), "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees". U: Gupta, Akhil – Ferguson, James (ur.), *Culture, Power, Place: Exploration in Critical Anthropology.* Durham & London: Duke University Press, str. 52-75.

Maoz, Z. (1990.), *Paradoxes of War. On the Art of National Self-Entrapment.* Boston: Unwin Hyman.

Martin, J. L., Neal, A. D. (2001.), *Defending Civilization: How Our Universities Are Failing America and What Can Be Done About It.* S. a.: American Council of Trustees and Alumni. Dostupno na URL http://www.totse.com/en/politics/political_spew/162419.html (10. I. 2005.).

Mitropoulos, A. (2003.), *The Barbed End of Human Rights.* Borderlands. 2(1). Dostupno na URL http://www.borderlandsejournal.adelaide.edu.au/vol2no1_2003/mitropoulos_barbed.html (3. VI. 2004.).

Mrđenović, D. (prir.) (1989.), *Temelji moderne demokratije. Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima.* Beograd: IRO Nova knjiga. <Dokumenti u ovom izdanju dani su u izvornim tekstovima na engleskom, francuskom i ruskom jeziku te u prijevodu na srpski jezik. Naši navodi iz tih dokumenata prevedeni su s jezika izvornika.>

NAACP (National Association for the Advancement of Colored People) (2001.), *NAACP Poll Comments Results: Do you believe civil rights are being compromised in the terror investigation?* 3-10. XII. Dostupno na URL http://www.naacp.org/polls/comment_results.php?poll_id=34 (3. V. 2004.).

Nasser-Eddine, M. (2002.), *'The Raging Beast Within Us All? Civil Liberties and the 'War on Terror'.* Borderlands, 1 (1). http://www.borderlandsejournal.adelaide.edu.au/vol1no1_2002/nasser_eddine.html (3. VI. 2004.).

News Batch (2004.), *Civil Liberties and the War on Terrorism.* Dostupno na URL <http://www.newsbatch.com/civlib.htm> (3. V. 2004.).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 947-968

KARDOV, K., ŽUNEC, O.:
TERORIZAM...

Parachini, J. V. (2000.), *The World Trade Center Bombers* (1993). U: Tucker, Jonathan B. (ur.) (2000.), *Toxic Terror: Assessing Terrorist Use of Chemical and Biological Weapons*. MIT Press, Cambridge, MA., str. 185-206. Dostupno na URL <http://cns.miis.edu/pubs/reports/wtc93.htm> (23. I. 2005.).

Rubio, L. (s. a.), *Terrorism and Freedom: An Outside View*. Social Science Research Council. Dostupno na URL: <http://www.ssrc.org/sept11/essays/rubio.htm> (19. I. 2005.).

Ruherford Institute (2002.), *Forfeiting 'Enduring Freedom' for 'Homeland Security': A Constitutional Analysis of the USA Patriot Act of 2001 and the Justice Department's Anti-Terrorism Initiatives*. 9. I. Dostupno na URL http://www.rutherford.org/documents/pdf/tri_analysis_of_usa_pat_act.pdf (3. V. 2004.).

Schaefer, B. D. (2001.), *Expand Freedom to Counter Terrorism*. Heritage Research, Backgrounder #1508, 6.XII. Dostupno na URL <http://www.heritage.org/Research/TradeandForeignAid/BG1508.cfm> (3. V. 2004.).

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) (2004.), *SIPRI Yearbook 2004. Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford: Oxford University Press.

Škoro Pevec, K. (2003.), *Nacionalna sigurnost: vodič za novinare*. Zagreb: Press Data.

Spinoza (1979.), *Tractatus Theologico-politicus. Theologisch-politischer Traktat*. Herausgegeben von Günther Gawlick und Friedrich Niewöhmer. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Suarez, R. (2002.), *Legal Limbo. Ray Suarez discusses the legal rights and status of three U.S. citizens currently held in conjunction with the war on terrorism. He is joined by Ruth Wedgwood of Yale Law School and Johns Hopkins University, and David Cole of the Georgetown University Law Center*. 12. VI. PBS / Newshour with Jim Lehrer. Dostupno na URL http://www.pbs.org/newshour/bb/law/jan-june02/limbo_6-12.html (30. IV. 2004.).

Tsoukala, A. (2004.), *Democracy Against Security: The Debates About Counterterrorism in the European Parliament, September 2001 – June 2003*. *Alternatives*, 29 (4): 417-439.

Terrorism and Civil Rights and Liberties

Kruno KARDOV, Ozren ŽUNEC
Faculty of Philosophy, Zagreb

Terrorist attacks of 11 September 2001 against the United States of America have had global implications. They were seen as attacks on essential values of western civilisation, democracy, open society and civil rights and liberties. In this paper authors analyse security measures and counterterrorist policies of various countries, with the focus on the United States, that followed either as a reaction or as a result of the emergence of a new and global terrorism. Declaration of the permanent state of emergency, significant changes in the

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 6 (80),
STR. 947-968

KARDOV, K., ŽUNEC, O.:
TERORIZAM...

state legislation and the suspension or substantial deregation of civil rights and liberties have, as authors argue, remodeled and modified the very foundation of the political community. In other words, the means of the defence had become the strongest instrument of the attacker. Breaches and pivotal points within the international order, emerged due to systemic nation-state's inability to adequately respond to a global and stateless threat, also serve as a warning of emptiness of the concept of rights of man outside of those of the citizen.

Terrorismus und Bürgerrechte

Kruno KARDOV, Ozren ŽUNEC
Philosophische Fakultät, Zagreb

Die Terroranschläge auf die USA vom 11. September 2001, die als Attacke gegen die Grundwerte der westlichen Zivilisation, gegen Demokratie, offene Gesellschaft und Bürgerrechte gelten, hatten globale Implikationen. Die Autoren analysieren die Sicherheitsvorkehrungen und politischen Maßnahmen zur Terrorbekämpfung, die in verschiedenen Staaten, zumal aber in den USA als Reaktion oder als Folgeerscheinung der neuen und globalen Form von Terrorismus auftraten. Die Ausrufung des Ausnahmezustands, Gesetzesänderungen sowie erhebliche Einschränkungen von Bürgerrechten rufen Veränderungen in den Grundfesten selbst einer politischen Gemeinschaft hervor. Auf diese Weise werden Verteidigungsmittel zur stärksten Waffe des Angreifers. Spaltungen und Krisenherde innerhalb der internationalen Staatenordnung, entstanden durch die systemimmanente Ohnmacht des Nationalstaates, dem globalen Terrorismus und den staatenlosen Terroristen auf angemessene Weise Paroli zu bieten, verweisen unter anderem auch darauf, dass es unmöglich ist, die Menschenrechte außerhalb des Konzeptes vom Menschen als Bürger zu untersuchen und zu schützen.